

Keskustelua

Muinaisia formulakuskeja ja huliganismia – kilpa-ajot Konstantinopolin hippodromilla (Pekka T. Heikura)

Vähän ennen 1800-luvun puoliväliä Istanbulin keskustasta löydettiin massiivinen patsaan jalusta, jonka kyljissä oli piirtokirjoituksia. Piirtokirjoituksista pääteltiin, että jalusta oli osa kivipatsasta, joka oli pystytetty eräälle Konstantinopolin hippodromin kilpa-ajajalle, Porfyrios Kalliopakselle. Monumentti oli pystytetty noin vuonna 545 jKr. Vuonna 1963 löydettiin Istanbulin keskustasta toinen samalle kilpa-ajajalle pystytetyn patsaan jalusta. Se oli pystytetty noin vuonna 500. Jalustat ovat nykyään Topkapi-palatsin lähellä sijaitsevassa Istanbulin arkeologisessa museossa. Itse patsaat ovat kadonneet. Aikanaan ne kuitenkin koristivat Konstantinopolin hippodromin keskusvallia.

Porfyrioksen saavutuksista tiedettiin aikaisemmin pääasiassa noin 1300 muistiinmerkityn bysanttilaisen Planudeksen Antologian (epigrammi-kokoelma) perusteella. 500-luvun kirjallisissa lähteissä Porfyriokseen on vain yksi viittaus kronikoitsija Johannes Malalaksella. Arkeologiset löydöt vahvistivat Porfyrioksen historiallisuuden.

Porfyrios Kalliopas oli aikansa menestyksellisin vaunukilpa-ajaja. On sanottu, että bysanttilaisilla oli kaksi sankaria, voittaja hippodromin kilpa-ajoissa ja askeetikko-pyhimys. Pyhimyksistä on kirjoitettu paljon, hippodromin kilpa-ajajista sen sijaan vähemmän. Hippodromin kilpa-ajot olivat kuitenkin tärkein julkisen viihteen muoto Bysantissa 300-luvulta lähtien ja kilpa-ajajat kansan tärkeimpiä idoleita. Vaunukilpa-ajaja pidettiin Konstantinopolissa yli tuhat vuotta.

Millainen hippodromi oli?

Konstantinus Suuri valitsi vuonna 324 pääkaupunkinsa paikaksi Bosporin salmen rannalla sijainneen Byzantiumin ja määräsi Uuden Rooman rakennettavaksi sen paikalle. Hän määräsi myös vanhan keisari Septimius Severuksen 200-luvun alussa perustaman stadionin korjattavaksi ja laajennettavaksi Rooman Circus Maximuksen esikuvan mukaisesti. Stadion pystytettiin laajan keisarillisen palatsialueen yhteyteen. Se tunnettiin alusta lähtien Hippodromina, koska se oli tarkoitettu ensi-sijassa hevoskilpa-ajaja varten. Kaupungin vihkiminen tapahtui 11.5.330, tästä kaupungin syntymäpäivästä tuli tärkeä juhla- ja kisapäivä hippodromilla.

Hippodromi oli n. 480 metriä pitkä ja n. 117 metriä leveä suorakaiteen muotoinen areena, jossa oli puoliympyrän muotoiset päät ja keskellä valli, joka jakoi hippodromin kahteen yhdensuuntaiseen ajorataan. Selkärangaksi (spina) kutsutun korokkeen päissä olivat kääntymispylväät (metae). Korokkeella sijaitsivat keisari Konstantinuksen Delfoista siirtämä käärmepylväs, keisari Theodosiuksen pystyttämä obeliski sekä joukko kilpa-ajajien muistoksi pystytettyjä muistomerkkejä. Keisarin aitio (kathisma), joka alkuaan oli vain avoin aitio mutta myöhemmin pieni linnoitettu palatsi, sijaitsi itäisessä, palatsialueen puoleisessa katsomossa. Kathismasta oli turvallinen käytävä Konstantinuksen rakentamaan Suureen palatsiin. Varsinainen yleisölle tarkoitettu katsomo, joka oli jaettu ajopuolueiden kannattajien mukaisesti sinisten, valkoisten, punaisten ja vihreiden alueisiin, sijaitsi radan toisella puolella vastapäätä keisarin aitiota. Hevosten lähtöportit (carceres) sijaitsivat stadionin pohjoispäässä. Lähtöportteja koristivat kuuluisat Lysippoksen pronssihevokset. Radan eteläpäässä keisarit käyttivät rikollisten teloituspaikkana.

Hippodromilla oli katsojapaikkoja 80 000–100 000 hengelle. Se veti siten sisäänsä huomattavan osan Konstantinopolin väestöstä. Arviot kaupungin väkiluvusta vaihtelevat 200 000:sta 500 000:een 400-luvun lopulla. Hippodromi oli paljon pienempi kuin esikuvansa Circus Maximus, jossa eräiden tietojen mukaan olisi ollut mahdollisesti jopa 250 000 katsojapaikkaa. Tosin Rooman väkilukukin oli suurempi: 100-luvulla jKr. miljoona asukasta.

Hippodromi ymmärrettiin mikrokosmoksi. Areena symboloi maata, spina vettä – obeliskit sojottivat kohti taivasta. Konstantinopolin hippodromi oli Itä-Rooman suurin ja kuuluisin. Tiedetään, että tällaisia vaunukilpailuratoja oli ainakin Thessalonikassa Balkanilla, Antiokiassa Syyriassa ja

Nikomediassa Vähä-Aasiassa.

Väestön elinhermo

Hippodromin kilpa-ajot olivat kaupunkien väestön elinhermo Itä-Roomassa. Vain teatterin pantomiimi ja villieläinten metsästykset (venationes) kilpailivat sen kanssa kansansuosiosista.

Vaikka kansa oli asettanut gladiaattoriottelut kaikkien muiden huvitusten edelle keisarivallan ensimmäisinä vuosisatoina, lopetettiin kristitty keisarit tämän vuoksi. Konstantinus Suuri määräsi vuonna 325, että rikollisia ei saanut määrätä enää gladiaattoriotteluihin vaan rangaistukset oli suoritettava pakkotyörangaistuksina metallikaivoksissa (damnatio ad metalla) ja näin tukahdutti gladiaattorikoulujen päälähteen. Lännessä keisari Honorius kielsi nämä veriset näytännöt lopullisesti vuonna 404. Myös olympiakisat kuihtuivat pois viimeistään 400-luvun alussa.

Gladiaattoriotteluiden sijasta mentiin myöhäisantiikin aikana hippodromille kilpa-ajoihin. Kilpa-ajojen huippukausi koettiin 500-luvun alkupuolella. Keisari Anastasius (v. 491–518) kielsi villi-eläinnäytännöt vuonna 498 ja teatterin pantomiimikin vuonna 502. Muutaman vuosikymmenen ajan 500-luvun alussa sirkusajot olivat ainoa kansan huvitus Konstantinopolissa. Oli lukuisia merkkipäiviä, joiden yhteydessä järjestettiin kilpa-ajot hippodromilla. Ensimmäinen oli vuosittain pidettäviä kilpa-ajoja. Näitä olivat keisarin syntymäpäivän ja kruunauspäivän johdosta pidetyt kilpa-ajot, konsulien virkaanastumisen kunniaksi järjestetyt kilpa-ajot tammikuussa ja kilpa-ajot Konstantinopolin syntymäpäivän johdosta 11. päivä toukokuuta. Näiden säännöllisesti järjestettyjen ajojen lisäksi oli myös satunnaisia kilpa-ajoja. Näitä järjestettiin esim. keisariperheen juhlien, keisarillisten häiden ja keisarin miespuolisen jälkeläisen syntymän, juhlistamiseksi. Myös ulkomaisten valtiovieraiden ja diplomaattien kunniaksi pidettiin kilpa-ajoja. Lisäksi voittoisien sotapäälliköiden triumfien yhteydessä järjestettiin tavallisesti kilpa-ajot hippodromilla.

Päivittäisten lähtöjen lukumäärä lienee ollut 500-luvulla normaalisti 24 tai 25, vaikka useampiakin lähtöjä on lähteissä mainittu. Ajo suoritettiin kaksi- (bigae) tai nelivaljakolla (quadrigae), joskus hevosiä oli enemmänkin. Hippodromilla kilpaili neljä ajopuoluetta (factiones): vihreät, siniset, punaiset ja valkoiset. Nimensä ne olivat saaneet ajoissa käyttämistään väritunnuksista. Factiones oli alkuun perustettu huolehtimaan niistä kustannuksista, joita kilpailijoiden, sekä miesten että hevosten, hankinta ja valmentaminen vaati. Factioilla oli runsaasti henkilökuntaa, jotka huolehtivat hevosista ja ajajista. Factiot kilpailivat keskenään ajajista (aurigae), joista maksettiin huimaavia summia (Carcopino 1980). Factioiden toiminta oli huomattavassa määrin samantyyppistä kuin nykyään F 1-talleilla. Myöhäisantiikin aikana näiden factioiden kannattajat ryhmittivät nk. sirkuspuolueiksi, joista tärkeimmät alkoivat myös kutsua itseään factioiden värin mukaisesti vihreiksi (prasinoi) ja sinisiksi (venetoi) (Tinnefeld 1977).

Kilpa-ajoilla oli varhaisemmalla keisarikaudella ollut yksityisiä rahoittajia. Kilpa-ajojen ja myös itse factioiden pääasiallinen rahoittaja oli kuitenkin Itä-Roomassa keisari. Ajojen järjestäminen oli tunnetusti kallista. 500-luvulla niihin ei ollut enää kenelläkään yksityisellä varaa. Tiedetään, että myös konsulit tarvitsivat tähän aikaan valtiolta rahallista apua juhliensa järjestämiseen. Merkitsevä on, että kilpa-ajot olivat yleisölle ilmaisia. Niissä ei kerätty pääsylipputulota, eivätkä ne tuottaneet järjestäjilleen mitään. Myöskään valtion järjestämää totoa ei ollut.

Ajojen jännitys muodostui paitsi kilpailemisesta voitosta myös ajoihin liittyvistä vaaroista. Radan vaarallisin kohta oli kaarros merkkipyväiden kohdalla. Jos merkkipyväys yritettiin ohittaa liian täpärästi, vaunut saattoivat ruhjoutua siihen. Jos taas kaarrettiin liian kaukaa, vaunut voivat menettää etumatkansa tai törmätä takana tuleviin, jolloin onnettomuuden vaara oli suuri. Ajajan oli keskityttävä kaksinaiseen ponnistukseen: hänen oli yhtä aikaa katsottava eteenpäin voidakseen hoputtaa ja ohjata hevosiaan sekä pidettävä silmällä takana tulevia, jottei törmäisi ohitusta yrittäviin vaunuihin. Ajaja saattoi hengähtää vasta maalissa, kun oli kymmenen kertaa onnellisesti väistänyt merkkipyväät ja kilparadan salakareista ja kilpatoveriansa juonista huolimatta säilyttänyt etu-matkansa tai noussut johtoon. Voittaja tervehti riemuhuutojen myrsky, ja väkijoukko hukutti suosionosoituksinsa sekä ajajat että hevoset. Kuvaus on Jérôme Carcopinon (Sellaista oli elämä keisarien Roomassa 1980 s. 255) Rooman valtakunnan huippukaudelta (100-luvulta jKr.). Kuvaus sopii yhtä hyvin Konstantinopolin hippodromille.

Ajaja laittoi vaakalaudalle paitsi maineensa myös terveytensä. Porfyrios Kallioipas oli näistä menestyksekkäin. Tämä Libyasta kotoisin ollut ajaja hallitsi valtakunnan hippodromien ajoja neljäkymmentä vuotta 500-luvun alkupuolella. Porfyrios aloitti uransa pariikymppisenä v. 500 tienoilla ja päätti sen vähän yli kuusikymppisenä. Hän ajoi vaihtoehtoisesti sekä sinisille että vihreille. Saavutuksistaan hänet palkittiin monin suosionosoituksin. Hippodromin kilpa-ajajille osoitetuista ja säilyneistä 54:stä Kreikkalaisen antologian epigrammista yksistään 32 on osoitettu Porfyriokselle, loput 22 neljälle muulle 500-luvun huippuluokan ajajalle. Saavutuksistaan Porfyrios palkittiin factionarius (faktionarios) tittelillä, joka annettiin vain kaikkein vanhimille vihreiden ja sinisten ajajille.

Menestyksekkäät kilpa-ajajat olivat suuria kansan idoleita. Mutta myös keisarit olivat kilpa-ajojen innokkaita seuraajia ja ajopuolueiden kiihkeitä kannattajia. Theodosius II:n (412-450) tiedetään suosineen vihreitä. Anastasius (491-518) oli puolestaan punainen. Justinianus I (527-565) ja hänen puolisonsa Theodora olivat sinisiä. Keisarit halusivat usein osoittaa valtakuntansa mahtia ulkomaisille valtiovieraille viemällä nämä loisteliaisiin kilpa-ajoihin hippodromille.

Erityisen taitavat ja kestävät ajajat ansaitsivat erinomaisesti. Yhden ajajan ansiot tiedämme täsmällisesti, tieto on tosin varhaisemmalta keisarikaudelta. Vuoden 150 jKr. tienoilla syrjään kilparadoilta vetäytynyt Diocles oli erään hänen kunniakseen laaditun piirtokirjoituksen mukaan ansainnut 24 vuotta kestäneen uransa aikana 35 miljoonaa sestertiusta. Juvenaloksen mukaan huippuluokan kilpa-ajaja voi ansaita sata kertaa enemmän kuin asianajaja. Ansioittensa, maineensa ja heihin kohdistuneen ihailun vuoksi hippodromin kilpa-ajajat ovat täysin verrattavissa oman aikamme Formula 1 -ajajiin.

Verisiä sirkusmellakoita

Kilpa-ajot herättivät suuria intohimoja ja kansan kiihko riistäytyi helposti väkivaltaisiksi mella-koiksi. Kuuluisa Thessalonikan mellakka v. 390 alkoi kirkkohistorioitsija Sozomenoksen mukaan erään sirkusajajan pidätyksestä.

Sirkusmellakoita, joissa nk. sirkuspuolueet olivat tavalla tai toisella mukana, oli Konstantinopolissa epätavallisen paljon 400-luvun puolivälin jälkeen. Yksistään keisari Anastasiuksen aikana mellakoita voidaan laskea peräti kymmenen. Mellakat huipentuivat Justinianuksen aikana Nika-kapinaan, jossa keisari oli vähällä menettää valtaistuimensa. Huomiota herättää mellakoiden verisyys. Vuonna 501 tapahtuneessa mellakassa sanotaan menehtyneen 3000 henkilöä. Kuuluisassa vuoden 532 Nika-kapinassa, joka ylitti kaikin tavoin aikaisemmin koetun, sanotaan menehtyneen peräti 30 000–50 000 henkeä. Silmiinpistävää on myös poliisivoimien poissaolo. Konstantinopolin kaupunginprefektillä ei ollut käytössään lainkaan poliisivoimia väestön kurissapitämiseksi. Mellakoiden rauhoittamiseksi oli tuotava paikalle armeijan yksiköitä – varmasti pääasiallinen selitys mellakoiden valtavalle verenvuodatukselle. Nika-kapinaa seuranneista rajuista rangaistustoimista ilmeisesti johtui, että Hippodromilla oli pitkään rauhallista. Seuraavasta mellakasta on mainintoja vasta vuodelta 547, jonka jälkeen mellakoitiin kolmena vuotena peräkkäin.

Historioitsijat ovat yrittäneet selittää sirkusmellakoiden syitä. 1970-luvun alkuun saakka vallalla olleen vanhemman tutkimuksen mukaan nk. sirkuspuolueet olivat poliittisia puolueita, joita erot-tivat toisistaan poliittiset, sosiaaliset ja uskonnolliset erot. Tämän tutkimuksen mukaan siniset edustivat suurmaanomitajia ja kreikkalais-roomalaista aristokratiaa. Vihreiden kannattajat puolestaan tulivat kaupan ja käsityöläisten piiristä (Manojlovic 1936). Yhteyttä nähtiin myös vihreiden ja sinisten asuinkortteleiden ja sosiaalisen jakautumisen välillä. Tämän käsityksen mukaan kysymys oli kilpailusta eri alueiden välillä (Djakonov 1945). Vuonna 1960 ranskalainen Jacques Jarry esitti teorian, että sirkuspuolueiden välillä oli myös syvällekyäviä uskonnollisia eroja: siniset olivat ortodokseja, vihreät monofysiittejä.

1970-luvulla englantilainen Alan Cameron tuli tutkimuksissaan perustavanlaa-tuisesti eri tuloksiin. Cameron palasi vanhaan Friedrich Wilkenin jo v. 1827 esittämään teoriaan, jonka mukaan nk. sirkuspuolueet olivat pelkkiä urheilufanien liittymiä, eikä niillä ollut poliittisia tai uskonnollisia motiveja toimiansa takana. Sirkusmellakoissa oli kysymys yksinkertaisesti huliganismista samaan tapaan kuin on kysymys jalkapallohuliganismista nykyään. Mellakointi oli sidoksissa ajojen jännitykseen, tunteet kävivät korkealla ja se eskaloiti

helposti väkivaltaiseksi huliganismiksi ja taisteluiksi sirkuspuolueiden välillä. Sirkuspuolueet olivat nuorien huligaanien joukkoja, jotka eivät mellakoineen protestoidakseen jotakin asiaa vaan reagoivat kilpa-ajojen jännitykseen. Cameronin arvio aikaisemmasta sirkuspuoluetutkimuksesta on tyyli: "There is surely no subject in all Byzantine history on which sheer fantasy and nonsense has been written than the so-called factions of the circus" (Cameron 1974). Lähteitä on luettu huonosti eivätkä aikaisemmat teoriat kestä lähteiden kriittistä tarkastelua.

Cameronin tutkimukset merkitsivät vallankumousta sirkuspuolueita ja mellakoita koskevassa tutkimuksessa. Vaikka enemmistö tutkijoista on hyväksynyt pääosin hänen teesinsä, kriittisiä ääniä on kuultu. Vaikka sirkuspuolueet eivät olleetkaan poliittisia puolueita ja pelkkä huliganismi oli tärkeä elementti mellakoissa, sirkusryhmillä oli poliittista merkitystä useammin kuin Cameron on valmis myöntämään. Itse asiassa on löydettävissä kokonainen sarja väestön manifestaatioita, joissa oli mukana myös selvä poliittinen komponentti (Tinnefeld 1977 ja Heucke 1994). Esimerkiksi kuuluisa Nika-kapina v. 532 alkoi kyllä tyypillisenä sirkuspuolueellana, mutta muuttui pian poliittiseksi, jossa protestoitui valtion talouspolitiikkaa vastaan ja jossa vaadittiin epäsuosittujen keisarin virkamiesten eroa. Vuoden 556 hippodromin mellakoiden taustalla oli taasen leivän puute.

Kilpa-ajojen hiipuminen

Kuinka kauan kilpa-ajoja Konstantinopolin hippodromilla järjestettiin? Hiipuminen alkoi itse asiassa jo 500-luvun puolivälissä. Konsulinvirka lakkautettiin v. 541. Konsulin virkaanastumisen yhteydessä järjestetyt loisteliaat ajot loppuivat luonnollisesti tähän. Valtion, joka vastasi kalliista kansanhuvista, taloudellinen tilanne oli jatkuvasti huono 500-luvun puolivälin jälkeen. Valtakunta eli tästä lähtien jatkuvassa kriisissä ja oli vähällä tuhoutua 600-luvulla. Ajoja järjestettiin kyllä edelleenkin, mutta entiseen kukoistukseensa ne eivät enää koskaan nousseet siihen ei ollut kenelläkään varaa.

Bysantin toisen nousukauden aikana hallinneen keisari Konstantinos VII Porfyrogennetoksen (900-luvulla) Seremoniakirjan (De caerimoniis) mukaan tällöinkin ajettiin vain kahdeksan ajoa päivässä, neljä aamulla ja neljä illalla, muun päivän hippodromilla täyttivät keisarin ylistämiseksi laaditut pikkutarkat seremoniat, joissa jokainen liike oli määrätty ennakkoon yksityiskohtaisesti. Entinen kilpa-ajojen loisto oli kaukana takanapäin. 1100-luvulta tiedetään, että bysantilaiset aatelismiehet ja keisarit kuluttivat aikaansa ensi sijassa tumajaisissa ja metsästyksessä; kilpa-ajot eivät näytelleet enää merkittävää osaa kaupunkilaisten elämässä. Viimeinen maininta kilpa-ajoista Konstantinopolin hippodromilla on vuodelta 1204. Samana vuonna Venetsiasta tulleet ristiretkeläiset ryöstivät kaupungin, sulattivat hippodromin keskusvallin pronssipatsaat ja löivät ne kolikoiksi. Myös Porfyrioksen ja muiden kilpa-ajajien patsaat tuhoutuivat ilmeisesti tässä tapahtumassa.

Tänään kerran niin kuuluisasta hippodromista on jäljellä pääasiassa vain puistona toimiva kenttä Istanbulin keskustassa. Pääosa stadionin kivimateriaalista otettiin Ottomaanien aikana Sinisen moskeijan rakennusmateriaaliksi. Theodosiuksen obeliski ja kärmepylväs ovat kuitenkin yhä paikallaan. Lysippoksen pronssihevosekin ovat tallella, mutta ne koristavat nykyään Pynän Markuksen kirkkoa Venetsiassa.

KIRJALLISUUTTA

Baldson, J. P. V. D. (1969): *Life and Leisure in Ancient Rome*. London.

Beck, H.-G. (1966): *Senat und Volk von Konstantinopel* (Sitzungsberichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Heft 6. München.

Cameron, Alan (1973): *Porphyrius The Charioteer*. Oxford.

Cameron, Alan (1974): "Demes and Factions". *Byzantinische Zeitschrift* 67, 74-91.

Cameron, Alan (1976): *Circus Factions – Blues and Greens at Rome and Byzantium*. Oxford.

Carcopino, Jérôme (1980): *Sellaista oli elämä keisarien Roomassa*. Suom. Ikonen-Kaila, M. Juva.

Dagron, G. (1974): *Naissance d'une capitale. Constantinople*

et ses institutions de 330 à 451. Paris.

Djakonov, A. P. (1945): "Vizantijskie dimy i fakcii v V-VII v". Vizantijskij sbornik, 144-227. Moskova-Leningrad.

Fotiou, A. S. (1978): "Byzantine Circus Factions and their Riots". Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 27, 1-10.

Guilland, R. (1965): Etudes sur l'Hippodrome de Byzance. Byzantinoslavica 26, 1-39.

Guilland, R. (1966): Etudes sur l'Hippodrome du Byzance. Byzantinoslavica 27, 26-40, 289-307.

Heucke, Clemens (1994): Circus und Hippodrom als politischer Raum. Hildesheim.

Humphrey, J. H. (1986): Roman Circuses. Arenas for Chariot Racing. London.

Jarry, J. (1960): Hérésies et factions à Constantinople du Ve au VIIe siècle. Syria 37, 248-371.

Jarry, J. (1968): Hérésies et factions dans l'Empire byzantin du IVe au VIIe siècle. Kairo.

Manojlovic, G. (1936): Le peuple de Constantinople (Julkaistu alkuun serbo-kroatiaksi v. 1904), trad. Grégoire, H. Byzantion 11, 617-716.

Stein, Ernest (1959): Histoire du Bas-Empire, Tome II. Paris.

Tinnefeld, Franz (1977): Die frühbyzantinische Gesellschaft. München.

Treadgold, Warren (1997): A History of the Byzantine State and Society. Stanford.

Vasiliev, A. A. (1948): The Monument of Porphyrius in the Hippodrome of Constantinople. Dumbarton Oaks Papers, 29-49.

Veyne, P. (1976): Le pain et le cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique. Paris.

Williams, Stephen & Friell, Gerald (1999): The Rome that did not Fall. London.

Kirjoittaja on fil.lis. ja vapaa tutkija.

